

Јован Р. Базић¹
Универзитет у Приштини с привременим
седиштем у Косовској Митровици,
Учитељски факултет Призрен – Лепосавић
Лепосавић (Србија)

УДК 323(497.1)"19"
94(497.1)"19"
Оригинални научни рад
Примљен 07/12/2018
Прихваћен 16/12/2018
doi: [10.5937/socpreg52-19819](https://doi.org/10.5937/socpreg52-19819)

ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКО УРЕЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ КАО СИСТЕМСКИ УЗРОК ЊЕНОГ РАСПАДА²

Сажетак: Узроци који су утицали на распад Југославије су многобројни. Њима се у литератури придаје различит значај али се у овом раду особита пажња посвећује друштвено-политичком уређењу земље, које се види као системски узрок њеног распада. Још у процесу стварања југословенске државе дошли су до изражаја неспоразуми по питању њеног уређења, који ће касније генерисати политичке кризе и подстицати различите идеје о преуређењу Југославије, па и њеном рушењу. Ово питање је континуирано производило конфликте у земљи и југословенској политичкој емиграцији, који су дошли до изражаја нарочито након Титове смрти у време велике друштвено-политичке и економске кризе у земљи. То је била повољна околност за разбијање Југославије у чему су одлучујућу улогу имали међународни чиниоци.

Кључне речи: Југославија, Србија, узроци распада, друштвено-политичко уређење

Увод

Узроци који су утицали на распад Југославије су многобројни и они се пажљивом анализом могу пратити још од њеног формирања (1918) па све до распада (1991). У процесу стварања југословенске државе било је озбиљних противника њеном настанку од стране утицајних политичких кругова из Хрватске, Словеније и Црне Горе. Осим тога, у њену структуру су уграђени и различити чиниоци који су могли по многим питањима да изазову кризу или доведу у питање опстанак државе.³ Све је

¹ jovan.bazic@pr.ac.rs

² Рад је резултат истраживања у оквиру научно-истраживачког пројекта ОИ 179009 „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ У састав Југославије ушле су две самосталне и међународно признате државе (Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора), као и одређене територије које су биле у саставу Аустроугарске. Затим, три народа (Срби, Хрвати и Словенци) са различитим политич-

ово утицало да се одмах по стварању Југославије јаве многи проблеми, а нарочито проблем државног уређења, који ће касније генерисати политичке кризе и подстицати различите идеје о преуређењу земље, па и њеном рушењу и стварању самосталних националних држава. Међу њима, посебан значај имају мотиви и интереси народа који су се ујединили. Срби су Југославију видели као хомогену државу у којој ће српски народ живети на окупу заједно с другим народима. Они су сматрали да ту државу треба јачати у сваком погледу како би она постала стабилна и релевантан политички чинилац на Балкану и у Европи. Хрвати и Словенци су Југославију прихватили као привремено решење за безболан излазак из Аустроугарске и Првог светског рата, као поражена страна, а потом да крену у стварање својих држава. Осим тога, Хрвати су у Југославију унели идеју о „хрватској држави у оним границама које би, наводно Беч оставио Хрватској да се под Хабзбурзима извршило ‚југословенско‘ уједињење” (Nikolić, 2008, str. 478). Отуда је код Хрвата била изражена идеја о дуалистичком уређењу Југославије, с крајњим циљем да се створи независна хрватска држава. У суштини, „Срби и Хрвати су били творци и опозиција новој држави и једино су они увек могли отворити њену кризу. Радило се о тзв. основним нацијама на чијем споразуму и неспоразуму опстаје или пада Југославија” (Petranović i Zečević, 1991, str. 251). Зато је Југославија још од стварања, „била несинхронизована и противречна државна творевина” (Stojanović, 2006, str. 53).

Из тог контекста, могу се препознати многобројни узроци који су у садејству довели до распада Југославије. Они су дошли до изражаја нарочито након Титове смрти (1980) када је земља ушла у велику друштвено-политичку и економску кризу. То је била повољна околност за разбијање Југославије у чему су одлучујућу улогу имали међународни чиниоци, тако да „кључни фактор разбијања Југославије је био инострани” (Šuvaković, 2012, str. 153-154). Утицајем овог фактора процес распада Југославије је убрзан, а потом окончан грађанским ратом и стварањем нових држава на њеном простору. У литератури се наводе многи узроци распада Југославије и њима се придаје различит значај, али у суштини, то су перманентни конфликти због њеног државног уређења. Они су били кључно обележје политичког живота у земљи, али и југословенске политичке емиграције. Зато се у овом раду особита пажња посвећује друштвено-политичком уређењу Југославије као системском узроку њеног распада.

Перманентне кризе и конфликти у вези са уређењем земље

Још у време настанка Југославије дошли су до изражаја основни узроци који су касније утицали на њену стабилност и пад. То се најпре испољило кроз борбу

ким искуствима, системима и обичајима, историјским сећањима и различитим националним интересима; бројне националне мањине из суседних држава, које су стално тежиле отцепљењу и уједињењу са својом матицом, као и различите етничке групе; три велике и прилично искључиве конфесије (православље, католицизам и ислам), као и неколико других конфесионалних заједница. Овакав етнички састав новостворене државе, са много наслеђених система и обичаја, „утицао је на различит начин живота, не само између тих народа већ и у оквиру једног народа, захваљујући регионалним, саобраћајним и културним разликама, топографији тла, етничким варијететима” (Petranović i Zečević, 1991, str. 255).

између политичких елита око уређења земље, у време доношења Видовданског устава (1921). Овим уставом југословенска држава је дефинисана као уставна, парламентарна и наследна монархија, уређена као унитарна држава „једног народа састављена од три племена” (Срби, Хрвати и Словенци). Око Устава није постојао национални консензус између релевантних политичких чинилаца, тако да је он донет простом већином. Зато је од самог почетка створено незадовољство и неповерење код Хрвата и Словенаца, који су настојали да уређење државе иде ка федерацији, а потом и њеном разбијању, а Срби ка њеном учвршћивању. Због тога су Срби у дискурсу хрватских и словеначких политичара често означавани као „унитаристи”, „централисти” и „хегемонисти”, а у комунистичкој терминологији и као „владајућа и угњетачка нација” (Базић, 2003, стр. 307). Тиме је Србима стално наметан осећај кривице, уз непрестано настојање да се њихов утицај у Југославији смањи.

Питање државног уређења је убрзо дошло до изражаја и у изборним програмима 1923. године. Српске политичке странке су се углавном залагале за државно јединство и очување Видовданског устава, а хрватске за уставно преуређење државе.⁴ Виђења других странака у земљи, кретала су се у распону између српских и хрватских крајности. избора српске политичке странке су добиле већину (Đimić, 2001, str. 120), тако да је овај резултат утицао да се у државном уређењу земље не предузимају радикалнији потези. То је све више продубљивало политичко неповерење између Срба и Хрвата, тако да су конфликти, међусобна оптуживања, увреде и претње постали главна одлика политичког живота, нарочито скупштинских дебата. После ових избора још више су дошле до изражаја различите политичке идеје о преуређењу Југославије, па и њеном разбијању и стварању независних држава. Међу њима, најдалекосежније последице су имале Резолуција и одлука Дрезденског конгреса КПЈ (1928) у којима се захтевало разбијање Југославије, као „империјалистичке творевине српског народа” и стварање независних држава: Хрватске, Црне Горе, Македоније и Словеније, а мађарском и албанском народу у Југославији је признато право да се одвоје (Jović, 2016, str. 31-33).

Ови процеси, као и утицај међународних чинилаца, довели су кризу у Југославији до врхунца, због чега је био угрожен њен опстанак. То је навело краља Александра Карађорђевића да заведе диктатуру. Краљ је извршио државни удар (6.01.1929), чиме је укунуо Устав, распустио Народну скупштину и забранио рад свих политичких странака и организација. Истовремено, промењен је назив државе⁵ и уведен је низ мера с циљем умањења етничких разлика и постизања политичке стабилности у земљи, укључујући и административну поделу земље на девет бановина, које нису пратиле историјске и етничке границе, како би се учврстила држава. Тиме је „интегрална југословенска идеологија доведена (је) до врхунца” (Đimić,

⁴ Радикали су, као и Срби у Хрватској, на челу са Светозаром Прибићевићем, били на становишту одбране Устава. Демократска странка се залагала за ревизију Устава и споразумно решење хрватског питања. Хрватске политичке странке, нарочито Хрватска сељачка странка на челу са Стјефаном Радићем, залагале су се за уставно преуређење државе на конфедералној платформи, које је подразумевало уговорни однос Србије и Хрватске (Đimić, 2001, str. 117-120).

⁵ Уместо „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца”, „Краљевина Југославија”.

2001, str. 137). Међутим, овим потезима нису решени проблеми због којих је заведена лична власт, што је приморало Краља да убрзо укине диктатуру и прогласи нов устав (1931), након чега је дошло и до парламентарних избора.

После убиства краља Александра идеологија интегралног југословенства је све више слабила, али је истовремено све више јачао национални покрет Хрвата, који је предводила Хрватска сељачка странка и истицала решавање „хрватског питања”. Политичке прилике у земљи и међународне околности су приморале владу Драгише Цветковића да започне преговоре са хрватским лидерима око уставно-правног преуређења земље. Ови преговори су окончани потписивањем Споразума Цветковић-Мачек (26.08.1939), којим је предвиђено да се формира Бановина Хрватска са скоро свим атрибутима самосталне државе, а њен однос са Краљевином Југославијом остао би у лабавој вези. Тиме је заобиђено решење за српско и словеначко питање, као друга два конститутивна народа Југославије. Зато је овај споразум код Срба изазвао велики револт, јер је било нужно да се српско и словеначко питање истовремено решавају када и хрватско. Само принципијелно решење националног питања за сва три народа могло је бити прихватљиво. Као израз незадовољства међу српским интелектуалцима и политичарима започете су полемике о српском питању и преуређењу Југославије, које су трајале скоро све до 1941. године (Đimić, 2001, str. 206-213).

Агонија Југославије је убрзо прекинута фашистичком окупацијом (1941), када је она разбијена и на њеном простору су формиране марионетске државе. Југословенска војска је покушала одбрану земље, али је то био само безнадежни покушај. Убрзо су се формирала два доминантна и идеолошки искључива покрета отпора: равногорски покрет, који је предводио пуковник југословенске војске Драгољуб Михаиловић; и партизански, који је предводио Јосип Броз, генерални секретар КПЈ. Партизански покрет је имао више успеха у рату и стицао све више присталица, а током 1943. године је однео превагу на југословенском ратишту и стекао одлучујућу међународну подршку. То је условило да се на Другом заседању АВНОЈ-а (29.11.1943) промовише револуционарна власт и објаве принципи уређења државе након ослобођења. Одлучено је да Југославија буде уређена као федеративна држава и да „југословенски народи” имају своје федералне јединице са једнаким правима.⁶ Нешто касније, (24.02.1945), Председништво АВНОЈ-а је извршило разграничење између република, али су те границе „произвољно обележене, условне, привремене, чији је једини циљ био да се српско становништво растури у оквиру шест република” (Baudson, 1993, str. 33). Зато су ове границе остале спорне, нарочито у време распада Југославије.

У социјалистичкој Југославији друштвено-политичко преуређење земље је обављено уставним реформама. Први устав (1946) је изражавао тековине ослободилачког рата и социјалистичке револуције. Њиме је извршен потпун прекид са монархистичком Југославијом и држава је уређена као република на федеративном принципу. Уставом је дефинисано шест република и две аутономне територијалне јединице у саставу Србије. Устав је обезбеђивао учвршћивање нове власти у земљи, али је убрзо дошло до његових измена због сукоба КПЈ са Информбиро-

⁶ Статус народа, осим Србима, Хрватима и Словенцима, признат је Македонцима и Црногорцима. Тиме су сви ови народи стекли право и на своје републике.

ом (1948). Процес ових промена је окончан доношењем Уставног закона (1953) којим је дошло до: напуштања принципа демократског централизма и државне својине, уз истовремено увођење друштвене својине, као основног својинског односа; и самоуправљања, као механизма одлучивања у друштву. Убрзо је започето и преиспитивање владајуће концепције националне политике, најпре код идеолога „самоуправног социјализма” Едварда Кардеља, а потом и у политичкој јавности. Кардељ је отворио питање суверености нација и њиховог односа у Југославији и залагао се за њихову већу самосталност. То је у суштини значило да нације, а тиме и републике, треба да добију већу аутономију у односу на централну власт и да постепено преузимају све више надлежности од савезне државе, а савезна држава треба да буде њихов штит од „спољне опасности” (Kardelj, 1973, стр. 38). Зато је у наредним годинама друштвено-политичко уређење Југославије све више усмеравано ка децентрализацији и развоју „самоуправних демократских односа”, што је допринело стварању националних економија, затварању у републичке границе и рушењу јединственог тржишта.

Уставом из 1963. године, кроз промену назива државе,⁷ указано је да Југославија није само савезна држава, већ и „социјалистичка демократска заједница”, што је требало да означи тежњу ка марксистичком идеалу одумирања државе (Jović, 2003, стр. 134-154). Самоуправљање је проглашено неприкосновеним, а територијалне јединице у држави су дефинисане као друштвено-политичке заједнице. Тиме је укинута хијерархија органа територијалних јединица и уведен је принцип међусобних права и обавеза. Осим тога, дошло је до веће дистрибуције власти од савезне државе према републикама и покрајинама. Аутономна косовско-метохијска област је дефинисана као аутономна покрајина, чиме је њен статус изједначен са Војводином. Оваквим решењима Србија је заокружена као асиметрична федерална јединица и изнутра ослабљена покрајинама, а српски народ, који је живео у пет република, све је више удаљаван од своје матице.

Наредни талас уставних промена започет је после Осмог конгреса СКЈ (1964) на коме је први пут јавно расправљано о националном питању и међунационалним односима у социјалистичкој Југославији. После овог конгреса уследиле су реформе, нарочито у сфери друштвено-економских односа и уставног преуређења земље. Заједнички садржај ових промена јесте одузимање Федерацији веома значајних функција у области друштвено-економског и политичког система и њихово уступање републикама и покрајинама, чиме се генерална линија развоја поретка преусмеравала у правцу јачања и осамостаљивања федералних јединица. У том циљу развијана је и целокупна друштвена структура република и покрајина.⁸ Уставним амандманима (1967-1971) извршене су битне промене у структури југословенске федерације. Она је додатно ослабљена, ограничена је њена самосталност и стављена је под надзор републичких и покрајинских власти. Републике су

⁷ Уместо „Федеративна Народна Република Југославија”, „Социјалистичка Федеративна Република Југославија”.

⁸ „Осмим конгресом СКЈ 1964. почиње процес претварања југословенске федерације у конфедерацију, јединствене југословенске привреде у шест, затим у осам националних економија. Политички врх сваке федералне јединице добија пун монопол моћи над целокупним привредним и културним животом на својој територији” (Marković, 1988, стр. 136).

третиране као националне државе а „суверена права” су почела да се остварују и у покрајинама. Положај и статус Републике Србије и аутономних покрајина у федерацији су у суштини изједначени. Надлежности федерације су битно сужене, нарочито у области инвестиција и законодавства. Она је одређене функције остваривала као заједнички интерес, а неке само на основу усаглашених ставова република и покрајина. Уведене су промене и у федералним институцијама. Поред председника, установљено је Председништво СФРЈ, као колективни шеф државе и носилац законодавне и политичке иницијативе. Тито је био председник Републике и председник Председништва СФРЈ. Знатно су измењени положај и надлежности савезне владе и савезних органа управе. Органи федерације су образовани на бази паритета. Поред Југословенске народне армије (ЈНА), уведене су и „републичке војске” у форми територијалне одбране” (Bilandžić, 2006, str. 179). Територијална одбрана је стављена под контролу републичких и покрајинских власти, а касније је све више јачала и имала одлучујућу улогу у разбијању Југославије, нарочито у Словенији и Хрватској.

Упоредо са овим уставним променама у југословенској јавности су све више долазили до изражаја различити процеси и догађаји који су у крајњем исходу имали дезинтеграциони карактер.⁹ У томе је изузетно значајну улогу имао Маспок у Хрватској (Trbovič, 2008, p. 162), који је инсистирао на специфичној култури Хрвата и захтевао: изгон српског језика из Хрватске и престанак са радом на заједничком речнику српскохрватског језика; националну банку и увођење хрватског новца; хрватску војску, независну од ЈНА; и представништво Хрватске у Уједињеним нацијама (Geert-Hinrich, 2007, p. 108). Маспок је покренут у партијском врху хрватских комуниста у сарадњи са Матицом хрватском и вођама усташког покрета из емиграције, а потом је стекао велику подршку загребачког универзитета и штампе. Маспок је угушен уз велике уступке хрватском национализму, нарочито кроз уставне промене 1974. године. Од тада, „све што је југословенско распада се. Још се држе органи власти - администрација, војска итд. - који морају постојати док постоји држава” (Bilandžić, 2006, str. 141).

Паралелно са овим дезинтегративним догађајима и процесима било је и озбиљних упозорења која су указивала на кризу у земљи и потребу јачања Југославије (Bazić, 2003, str. 152-157). Та упозорења су игнорисана, а сецесионистички процеси су изнудили доношење новог устава (1974). Југославија је овим уставом *de facto* и *de jure* организована као конфедерација чији се крај већ назирао. Покрајине су добиле још веће надлежности, међу којима је нарочито била спорна да имају право

⁹ Македонска православна црква је прогласила независност од српске православне цркве (1967); у Босни и Херцеговини је Централни комитет Савеза комуниста муслимане различитог етничког порекла објединио и прогласио као посебан народ, чиме су они стекли статус нације (1968); масовне демонстрације албанских студената и средњошколаца на Косову и Метохији и у западној Македонији са захтевима за ширу аутономију и наставу на албанском језику (1968); сукоб између словеначке и савезне владе због расподеле међународног зајма за градњу путева (*Цесјина афера*, 1969); објављивање *Исламске декларације* Алије Изетбеговића (1970), у којој су изложене идеје панисламизма и муслиманског препорода, као и пропагирање ових идеја у Босни и Херцеговини; масовни националистички и сецесионистички покрет у Хрватској, тзв. Маспок (1971).

вета на одлуке Републике Србије у органима федерације. Зато, се „подела Србије на три дела показала (се) као огромна препрека њеном унутрашњем јединству, генератор тензија и незадовољства” (Nakarada, 2008, стр. 39). У еволуцији југословенског федерализма брзо је пређен пут од изразито централистичког до врло децентрализованог типа федерације (Pašić, 1996, стр. 82). Устав је генерисао многе елементе кризе у земљи, поделио политичку елиту и јавност у земљи на „уставобранитеље“ и „уставореформаторе“, а током осамдесетих година генерисао је и настанак алтернативних концепата изласка из кризе који су, углавном, водили распаду Југославије и стварању независних држава (Jović, 2003, стр. 325-413).

Утицај политичке емиграције

У процесу разбијања Југославије значајан утицај је имала и политичка емиграција, нарочито српска и хрватска. Политички емигранти су своје ставове и гледишта о многим питањима преуређења Југославије, износили у својој штампи и публицистици која је стизала у домовину и утицала на формирање политичког мишљења.

Српска политичка емиграција је настала након Другог светског рата углавном од избеглих припадника Равногорског покрета и других политичких снага које су биле на удару комунистичког режима у Југославији. Она је била саставни део укупне српске емиграције која је живела у многим државама Европе, Америке и Аустралије (Kalabić, 1993). О политичким питањима међу српским емигрантима постојале су велике разлике и сукоби. Једино у чему су сви били јединствени јесте борба против комунистичког режима у Југославији. О уређењу Југославије било је много идеја - од залагања за Југославију као државног оквира из предратног периода, преко њеног преуређења и стварања „Треће Југославије”, па све до рушења и обнове српске независне државе (Kostić, 1992, стр. 232-243). После уставних промена (1974), у српској политичкој емиграцији је појачана критика режима у земљи, због учвршћивања федералних јединица и све неповољнијег положаја Срба у њима, а у раздобљу после Титове смрти, очекивао се брзи крах Југославије и комунизма. У другој половини осамдесетих година, емигрантска штампа и публицистика су лакше улазиле у Југославију, долазило је до све отвореније сарадње политичке емиграције са појединим српским интелектуалцима, антикомунистичке и националистичке оријентације, нарочито са писцима, који су промовисали своја дела и држали предавања у емигрантским клубовима, попут Вука Драшковића и Војислава Шешеља. С друге стране, дошло је до ревалоризације десничарских идеологија, превасходно монархизма и четништва, па се антикомунизам и национализам из српске политичке емиграције убрзо прелио и у политичке странке у Србији, нарочито оне које су оснивали Драшковић и Шешељ или у њима имали главну улогу.¹⁰ Ове странке и њихови лидери су недвосмислено истицали своју везу са идејним наслеђем српске политичке емиграције, што им је обезбеђивало масовно чланство и веома значајан утицај на политичкој сцени у Србији, али и међу Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини (Bazić, 2003, стр. 232-253).

¹⁰ Српска народна обнова, Српски слободарски покрет, Српски четнички покрет, Српски покрет обнове, Српска радикална странка.

Хрватска политичка емиграција је, као и српска, настала после Другог светског рата емиграцијом из Југославије неколико десетина хиљада припадника усташког режима и многих појединаца антикомунистичке и националистичке оријентације, који су емигрирали у Аргентину, Уругвај, Шпанију САД, Канаду, Аустралију и Западну Немачку (Robionek, 2010; Токић, 2012). Њихов основни циљ је био стварање самосталне хрватске државе, а њихови глобални планови сводили су се на ишчекивање рата „демократског Запада” са „комунистичким Истоком” у коме би се створила прилика за рушење Југославије и обнову НДХ (Токић, 2012, р. 10). Доласком млађих људи из домовине, крајем педесетих и почетком шездесетих година, све је више јачала хрватска поратна емиграција и у њој се развијала политичка струја чији су идеали, осим слободне и суверене Хрватске, били приврженост демократским вредностима западних друштава. Они су одбацивали тоталитаризам и идеју о обнови хрватске државе кроз глобални идеолошки сукоб и залагали су се за промовисање хрватске културе и политичко образовање хрватских емиграната (Кушап, 2000, стр. 8). У државама, попут СР Немачке, где је пристизао све већи број „гастарбајтера” из Југославије, Лубурићева ХНО и ХОП су створиле мреже помоћи хрватским гастарбајтерима у смештају и проналажењу посла, као и придобијању разних повластица, али су их истовремено врбовале и регрутовале за чланство у ове организације (Токић, 2009, р. 744). Осим тога, у СР Немачкој је организована и обука за терористичке акције ради стицања међународне подршке за хрватску државотворну борбу и подстицање политичког преврата у домовини. Либерално-демократски део хрватске политичке емиграције је, током осамдесетих година, почео све више да се бави кршењем људских права у Југославији, што је тада било ефикасно средство притиска на комунистичке режиме у Европи. Тако се у западној јавности и у њиховим институцијама истицало право Хрвата на национално самоопредељење као њихово колективно људско право (Међтровић, 2003, стр. 258). Осим тога, политичка емиграција је настојала да се што више приближи комунистичким дисидентима. То је у почетку ишло споро због прилично раширеног става о издајничком карактеру хрватских партизана и комуниста. Међутим, дисиденти националистичке оријентације, попут Фрање Туђмана, све су више прихватани, што се најбоље видело кроз подршку Туђману приликом његовог суђења у Југославији 1981. године (Cvetković, 2009, стр. 44). Крајем осамдесетих, Туђману је у хрватској емиграцији растао углед, где је кроз низ предавања и сусрета стекао велику пажњу и популарност. Убрзо је и Туђманова странка (ХДЗ) задобила велику подршку. Зато су у њене редове приступили истакнути појединци и организације са целокупног идеолошког спектра хрватске политичке емиграције, укључујући и оне који су осуђивани за терористичке акције (Миро Баришић и Лудвиг Павловић). Хрватска политичка емиграција је била значајан савезник Туђману и ХДЗ-у у разбијању Југославије.

Деценија трауме и драматичног свршетка

После Титове смрти (1980) у Југославији се убрзавају сепаратистички процеси чему значајно доприносе велика друштвено-економска криза, побуне Албанаца на Косову и Метохији, као и њихово масовно насиље над грађанима српске и других националности, што је изазвало и протесте Срба. Титов одлазак се осетио најпре у

виду кризе и блокада у Председништву СФРЈ, као и другим органима федерације. У покушају да се покрене процес решавања кризе савезна влада је доносила различите програме економског опоравка.¹¹ Од њих се много очекивало, али они нису били дорасли кризи, која је све више узимала маха, нити су имали искрену подршку од стране републичких и покрајинских елита. Крајем 1988. године извршене су и промене Устава СФРЈ, којима су у извесној мери проширене надлежности федерације. Принципи конституисања федерације нису мењани, као ни начело консензуса у одлучивању. Ове промене су у јавности окарактерисане као „козметичке промене Устава”, јер оне нису биле довољне за превазилажење кризе нити је постојала искрена намера ни воља да се Југославија редефинише и организује као ефикасна и рационална држава. Зато су савезни органи све више слабили и губили ауторитет, а републички и покрајински све више јачали.

У Србији је криза највише дошла до изражаја. Она се, осим економских и социјалних показатеља, нарочито испољавала у блокади српских интереса у савезним органима од стране покрајина и драматичним догађајима на Косову и Метохији које Србија није могла да реши сама. Зато су и у Србији почели протести и радикализација политичке јавности. Српска академија наука и уметности је покушала да сагледа стање у земљи и понуди решење за излазак из кризе (Меморандум САНУ, 1986), што је наишло на осуде политичких елита и дела политичке јавности, нарочито у Хрватској и Словенији. У Србији је убрзо дошло и до промене у партијском руководству (Осма седница ЦК СК Србије, 1987), где је лидерску позицију преузео Слободан Милошевић, који је заузео радикалнији став према политичким питањима у земљи, нарочито према Косову и Метохији (Antonić, 2015, стр. 30-34). То је генерисало и промене у партијском и државном руководству на свим нивоима, али и велике промене у политици Србије. Нарочита пажња је била усмерена ка уставним променама, које су окончане доношењем новог устава (1990). Овим уставом покрајине су изгубиле атрибуте државности и сведене су на облик територијалне аутономије. Тиме је „нови Устав Србије отклонио (је) радикално све поменуте аномалије хипертрофираног аутономаштва” (Рашић, 1996, стр. 127). У овим процесима Југославија није оспоравана, ни њено федеративно уређење. У свакој прилици су истицана залагања за очување и јачање Југославије.¹²

Истовремено су у Словенији и Хрватској, а потом и у другим републикама, све одлучније предузимане разне активности у циљу стварања самосталних држава у оквиру постојећих републичких граница. У Словенији је покренута расправа о међунационалним односима у Југославији, где су словеначки интелектуалци истicali да је Словенцима лоше у Југославији и да је треба реорганизовати „у складу са својим интересима или да се они од ње отцепе” (Stanišić, 1998, стр. 132). Почетком 1987. године објављен је словеначки национални програм у коме се снажније

¹¹ Међу њима, најпознатији су: Програм стабилизације Крајгерове комисије (1981); Дугорочни програм економске стабилизације Милке Планинц (1982), председнице савезне владе; и Програм Анте Марковића (1989), председника савезне владе.

¹² Тако је и Слободан Милошевић, председник Републике Србије, у свом говору у Бору (1.11.1990) истакао: „Србија је за Југославију као федеративну заједницу и зато што су прогресивне снаге у Србији убеђене да је Југославија као федерална држава у интересу већине југословенских грађана” (Milošević, 2008, стр. 68).

истиче идеја о отцепљењу (Јовић, 2003, стр. 424-437). У Хрватској се истичу идеје о самосталној и независној хрватској држави на неоусташкој платформи. Те идеје највише пропагирају политички емигранти и бивши комунистички дисиденти на челу са Туђманом. У Босни и Херцеговини се актуелизује „Исламска декларација” Алије Изетбеговића, која постаје политичка платформа за стварање муслиманске државе на подручју Босне и Херцеговине. И у Македонији јачају сепаратистичке снаге, нарочито пробугарске (ВМРО) и албанске националне заједнице. Тиме се криза све више разбукувала, а са њом и међурејублички, међунационални и верски сукоби. Рат је све више био на видуку.

Све до 1990. године, постојало је опредељење да се Југославија сачува, јер је „велика већина (је) подржавала очување федерације” (Chomsky, 2018, стр. 75). Међутим, већ почетком 1990. године процес разбијања Југославије је ушао у завршну фазу. Тада је прво словеначка партијска делегација напустила Четрнаести ванредни конгрес СКЈ (22.01.1990), а потом и хрватска, јер није прихваћен захтев словеначких комуниста за њихову самосталност или конфедералан однос у Савезу комуниста Југославије (Gudac i Đorđević, 1999, стр. 265). Овим радикалним и ултимативним политичким потезима, криза у СКЈ је толико заоштрена да осим разлаза другог излаза није било. Овај конгрес је био само последњи чин једне дугогодишње политичке драме. Такође, и Председништво СФРЈ је било несложно и подељено. Једни су били за очување Југославије, а други за њено разбијање по сваку цену, што је убрзо дошло до изражаја.¹³ Ови други су били у већини, тако да је шеф државе сам укинуо своју државу. То је недвосмислено потврдио и председник Председништва СФРЈ Стјепан Месић: „Мислим да сам задатак обавио и Југославије више нема” (Mesić, 1991).

Закључци

Узроци који су утицали на распад Југославије су многобројни и дубоко у прошлости, унутрашње и спољне природе. Међу њима, посебан значај имају мотиви и интереси народа који су се ујединили и створили југословенску државу. Срби су Југославију видели као хомогену државу у којој ће живети на окупу заједно са другим народима; а Хрвати и Словенци су је прихватили као привремено решење и тежили федеративном уређењу, па и стварању независних држава. Такве тежње су детерминисале конфликте у вези са друштвено-политичким уређењем, што је дошло до изражаја у борбама политичких елита око доношења првог устава заједничке државе. Друштвено-политичко уређење је било актуелна тема у различитим ситуацијама све време постојања Југославије. Уз овај главни узрок комплементарно су долазили и други, као што су: јачање национализма и сепаратизма, различити друштвено-економски чиниоци, утицај великих сила, политичке емиграције и други. Ови узроци су генерисали различите појаве, догађаје и процесе у конкретним ситуацијама у земљи, али често и под утицајем глобалних политичких и геостратешких процеса у Европи и свету.

¹³ Кулминација неслоге и подељености у Председништву СФРЈ достигнута је на седници Врховне команде оружаних снага (12-15. марта 1991), када није постигнута већина за увођење ванредног стања којим би се спречио распад земље и избијање грађанског рата (Јовић, 2016, стр. 50-56).

Питање друштвено-политичког уређења је континуирано производило конфликте у земљи и политичкој емиграцији, особито у време уставних промена. Оно је генерисало политичке кризе и подстицало различите идеје о преуређењу Југославије, па и њеном рушењу и стварању самосталних националних држава. У томе су веома значајну улогу имали и неки историјски догађаји који су оставили далекосежне последице, као што су: Дрезденски конгрес КПЈ, на коме је захтевано рушење Југославије и стварање националних држава; Споразум Цветковић-Мачек, којим је асиметрично „решено хрватско питање”; Друго заседање АВНОЈ-а, када је југословенска држава пројектована као федерација, а потом и разграничење између република; као и Устав СФРЈ из 1974. године, према коме је Југославија организована као конфедерација чији се крај већ назирао, што је омогућило републикама да одлучније крену у правцу стварања самосталних држава. Истовремено, у југословенској политичкој емиграцији је, осим борбе против комунистичког режима у домовини, доминирало питање друштвено-политичког преуређења Југославије. Српска емиграција се залагала углавном за стварање „Треће Југославије”, уређене на монархистичким принципима; а хрватска, за независну хрватску државу. Ове идеје су имале велики утицај на формирање опозиционог мишљења у земљи и уграђене су у програме политичких странака крајем осамдесетих које су се залагале за радикално преуређење или рушење социјалистичке Југославије. После Титове смрти, дошло је до кулминације друштвено-економске и политичке кризе, што је убрзало дезинтеграционе процесе. Политичке елите које су водиле земљу нису биле сложне у начину решавања кризе и друштвено-политичког преуређења земље, тако да су својим чињењем и нечињењем, као и утицајем међународних чинилаца, непосредно допринеле распаду Југославије.

Jovan R. Bazić¹
University of Priština with temporary
Head Office in Kosovska Mitrovica
Teacher Education Faculty Prizren-Leposavić
Leposavić (Serbia)

THE SOCIO-POLITICAL SYSTEM OF YUGOSLAVIA AS THE SYSTEMIC CAUSE OF ITS COLLAPSE²

(Translation In Extenso)

Abstract: The causes that influenced the disintegration of Yugoslavia are numerous. They are attributed various significance in the literature, but this paper devotes special attention to the socio-political regulation of the country, seen as the systemic cause of its disintegration. As early as during the creation process of the Yugoslav state, there were misunderstandings over the issue of its regulation, which would later generate political crises and encourage various ideas about the reorganization of Yugoslavia and its demise. This issue continually provoked conflicts in the country and the Yugoslav political emigration, which especially came to the forefront after Tito's death in times of a great socio-political and economic crisis in the country. These were favorable circumstances for the breakdown of Yugoslavia, in which international actors played a decisive role.

Keywords: Yugoslavia, Serbia, causes of disintegration, socio-political regulation

Introduction

The causes that affected the disintegration of Yugoslavia are numerous and they can be monitored with a careful analysis from its formation (1918) to its disintegration (1991). During the process of creating the Yugoslav state, there were serious opponents in influential political circles in Croatia, Slovenia and Montenegro. In addition, its structure incorporated various factors that, in many respects, were capable of provoking a crisis or jeopardizing the survival of the state.³ All this led to the fact that

¹ jovan.bazic@pr.ac.rs

² The paper is a result of research within the scientific research project OI 179009 "Democratic and national capacities of Serbia's political institutions in the process of international integration" financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

³ Two independent and internationally recognized states entered Yugoslavia (Kingdom of Serbia and Kingdom of Montenegro), as well as certain territories that were part of Austria-Hungary. Three peoples (Serbs, Croats and Slovenes) with different political experiences, systems and customs, his-

immediately after the creation of Yugoslavia, there were many problems, especially with the state regulation which would later generate political crises and encourage different ideas about the reorganization of the country, as well as its demolition and the creation of independent national states. The motives and interests of the peoples who united are of particular importance. The Serbs saw Yugoslavia as a homogeneous state in which the Serbian people would live together with other nations. They felt that this country should be strengthened in every way so that it would become a stable and relevant political factor in the Balkans and in Europe. The Croats and the Slovenes accepted Yugoslavia as a temporary solution for a painless exit from the Austro-Hungarian Empire and the First World War, as a defeated party, and would then begin to create their own states. In addition, the Croats introduced the idea of “the Croatian state within the borders that Vienna would, allegedly, leave to Croatia if the ‘Yugoslav’ unification happened under the Habsburgs” (Nikolić, 2008, p. 478). Hence, the idea of a dualistic regulation of Yugoslavia was prominent with the Croats, with the ultimate goal of creating an independent Croatian state. In essence, “the Serbs and Croats were creators and opponents of the new state, and only they could always open the crisis. These were the so-called main nations whose agreement and misunderstandings could cause Yugoslavia to survive or fall” (Petranović and Zečević, 1991, pp. 251). That is why Yugoslavia was “an unsynchronized and contradictory state creation” since its origin (Stojanović, 2006, p. 53).

From this context, many causes leading to the disintegration of Yugoslavia can be identified. They came to the forefront especially after Tito’s death (1980) when the country entered a major socio-political and economic crisis. This was a favorable circumstance for the breakdown of Yugoslavia, in which international factors played a decisive role, so that “the key factor of the breakdown of Yugoslavia was foreign” (Šuvaković, 2012, pp. 153-154). Through the influence of this factor, the process of disintegration of Yugoslavia was accelerated, and then ended with a civil war and the creation of new states in its territory. The literature lists many causes of disintegration of Yugoslavia and they are attributed various levels of significance, but in essence, the reasons were permanent conflicts over the state regulation. They were the key issue of political life in the country, and of Yugoslav political emigration. Therefore, in this paper, special attention is paid to the socio-political regulation of Yugoslavia as the systemic cause of its disintegration.

Permanent crises and conflicts over the state regulation

At the time of the emergence of Yugoslavia, the main causes that later influenced its stability and decline came to light. This was first manifested through a struggle among the political elites over the regulation of the country, at the time of the adoption of the Vi-

torical memories and different national interests; numerous national minorities from neighboring countries, striving to secede and unite with their motherland, as well as various ethnic groups; three great and fairly exclusive confessions (Orthodoxy, Catholicism and Islam), as well as several other confessional communities. This ethnic composition of the newly created state, with many inherited systems and customs, “influenced a different way of life, not only in terms of relationships among these peoples, but also within the peoples themselves, owing to regional, traffic and cultural differences, soil topography, ethnic varieties” (Petranović i Zečević, 1991, p. 255).

dovdan Constitution (1921). With this Constitution, the Yugoslav state was defined as a constitutional, parliamentary and hereditary monarchy, regulated as a unitary state of “a nation composed of three peoples” (Serbs, Croats and Slovenes). There was no national consensus of relevant political actors regarding the Constitution, so it was adopted by a simple majority. That is why, from the very beginning, dissatisfaction and mistrust arose among the Croats and Slovenes, who tried to regulate the state towards a federation, and to its future disintegration, while the Serbs worked towards its consolidation. For this reason, in the discourse of Croatian and Slovenian politicians, the Serbs were often labeled as “unitarists”, “centralists” and “hegemons”, and in communist terminology and as “the ruling and oppressive nation” (Bazić, 2003, p. 307). Thus, the sense of guilt was constantly imposed upon the Serbs, with the constant efforts to reduce their influence in Yugoslavia.

The issue of state regulation soon became apparent in the 1923 electoral programs. Serbian political parties mostly advocated state unity and the preservation of the Vidovdan Constitution, and the Croatian ones advocated a constitutional reorganization of the state.⁴ The views of other parties in the country ranged between Serbian and Croatian extremes. Serbian political parties won the majority (Dimić, 2001, p. 120), so this result led to radical moves in the state regulation not being taken. This deepened political distrust between the Serbs and Croats, so that conflicts, mutual accusations, insults and threats became the main feature of political life, especially of parliamentary debates. After these elections, various political ideas on the reorganization of Yugoslavia, as well as its breakdown and the creation of independent states, became even more prominent. Among them, the most far-reaching consequences were brought about by the Resolution and decision of the KPJ (Communist Party of Yugoslavia) Dresden Congress (1928) requiring the breakdown of Yugoslavia as the “imperialist creation of the Serbian people” and the creation of independent states: Croatia, Montenegro, Macedonia and Slovenia, while the Hungarian and Albanian people in Yugoslavia were granted the right to secession (Jović, 2016, pp. 31-33).

These processes, as well as the influence of international factors, brought the crisis in Yugoslavia to its peak, jeopardizing its survival. This led King Aleksandar Karadjordjević to proclaim the dictatorship. The king committed a coup (January 6, 1929), thus abolishing the Constitution, dissolving the National Assembly and banning the work of all political parties and organizations. At the same time, the name of the state was changed⁵ and a series of measures were introduced aimed at reducing ethnic differences and achieving political stability in the country, including the administrative division of the country into nine banates, which did not follow historical and ethnic borders in order to consolidate the state. This is how “an integral Yugoslav ideology was brought to a climax” (Dimić, 2001, p. 137). However, these moves did not solve the problems that led to personal rule,

⁴ The Radicals, like the Serbs in Croatia, led by Svetozar Pribičević, were for the defense of the Constitution. The Democratic Party advocated a revision of the Constitution and a consensual solution of the Croatian issue. The Croatian political parties, especially the Croatian People's Peasant Party, headed by Stjepan Radić, advocated a constitutional reorganization of the state on a confederal platform, which implied a contractual relationship between Serbia and Croatia (Dimić, 2001, pp. 117-120).

⁵ Instead of “Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes”, “Kingdom of Yugoslavia”.

which forced the King to abolish the dictatorship and proclaim a new constitution (1931), after which parliamentary elections took place.

After King Aleksandar's assassination, the ideology of integral Yugoslavism weakened, but at the same time, the national movement of the Croats led by the Croatian People's Peasant Party strengthened and stressed the solution of the "Croatian question". Political situation in the country and international circumstances forced the government of Dragiša Cvetković to start negotiations with Croatian leaders on the constitutional and legal reorganization of the country. These negotiations were concluded with the signing of the Cvetković-Maček Agreement (26.08.1939), which envisaged the formation of the Banate of Croatia with almost all the attributes of an independent state, with its relationship with the Kingdom of Yugoslavia remaining in a loose tie. This bypassed solutions for the Serbian and Slovenian issues, as the other two constituent peoples of Yugoslavia. That is why this agreement caused great revolt among the Serbs, because it was necessary that both the Serbian and Slovenian issues be resolved simultaneously with the Croatian one. Only a principled solution to the national question for all three peoples could be acceptable. As an expression of dissatisfaction among Serbian intellectuals and politicians, polemics about the Serbian issue and the reorganization of Yugoslavia began, lasting almost until 1941 (Dimić, 2001, pp. 206-213).

The agony of Yugoslavia was soon interrupted by the fascist occupation (1941), when it was broken down and when marionette states were formed in its territory. The Yugoslav Army tried to defend the country, but it was just a hopeless attempt. Soon, two dominant and ideologically exclusive movements of resistance were formed: the Ravna Gora Movement, led by a Colonel of Yugoslav Army Dragoljub Mihailović; and the Partisan movement, led by Josip Broz, Secretary General of the KPJ. The Partisan movement had more success in the war and gained more supporters, and during 1943, it took the lead in the Yugoslav war and gained decisive international support. This conditioned that the Second Session of AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) on November 29, 1943, promoted revolutionary rule and published the principles of state regulation after the liberation. It was decided that Yugoslavia should be regulated as a federal state and that the "Yugoslav nations" had their federal units with equal rights.⁶ Later on (February 24, 1945), the AVNOJ Presidency made a division between the republics, but these borders were "arbitrarily marked, conditional, temporary, whose sole aim was to break the Serbian population within six republics" (Baudson, 1993, p. 33). For this reason, these borders remained controversial, especially at the time of the breakdown of Yugoslavia.

In socialist Yugoslavia, the socio-political reorganization of the country was done through constitutional reforms. The first constitution (1946) embodied the heritage of the liberation war and the socialist revolution. It expressed a complete break with the monarchist Yugoslavia and the state was regulated as a republic on a federal principle. The Constitution defined six republics and two autonomous territorial units within Serbia. The constitution provided for the consolidation of a new government in the country, but soon there were changes to it due to the KPJ conflict with the Cominform (1948).

⁶ The status of a nation, except for the Serbs, Croats and Slovenes, was recognized for the Macedonians and the Montenegrins. All of these nations have gained the right to their republics.

The process of these changes ended with the adoption of the Constitutional Law (1953) which resulted in: abandoning the principles of democratic centralism and state property, introducing social property as a basic property relationship; and self-management, as a decision-making mechanism in society. Soon, a re-examination of the ruling concept of national politics began, firstly by the ideologue of “self-managing socialism” Edvard Kardelj, and then in the political public. Kardelj opened the question of the sovereignty of nations and their relations in Yugoslavia and advocated for their greater independence. This essentially meant that nations, and therefore republics, should have greater autonomy in relation to the central government and gradually take on more and more jurisdictions from the federal state, and the federal state should be their shield against “external danger” (Kardelj, 1973, p. 38). That is why, in the coming years, the socio-political regulation of Yugoslavia was increasingly focused on the decentralization and development of “self-governing democratic relations”, which contributed to the creation of national economies, the closure of the republic borders and the collapse of a single market.

The constitution of 1963, through the change of the name of the state,⁷ indicated that Yugoslavia was not only a federal state, but also a “socialist democratic community”, which was supposed to indicate a tendency towards the Marxist ideal of withering away of the state (Jović, 2003, pp. 134-154). Self-management was declared inviolable, and territorial units in the state were defined as socio-political communities. This eliminated the hierarchy of authorities of territorial units and the principle of mutual rights and obligations was introduced. In addition, there was a greater distribution of power from the federal state to the republics and provinces. The autonomous Kosovo-Metohija region was defined as an autonomous province, which made its status equal to Vojvodina. With these solutions, Serbia was rounded up as an asymmetrical federal unit, internally weakened by the provinces, and the Serbian people, who lived in five republics, were getting increasingly distanced from their motherland.

The next wave of constitutional changes began after the Eighth Congress of the SKJ (1964), which was first to publicly debate about the national question and inter-ethnic relations in socialist Yugoslavia. After this congress, there were reforms, especially in the sphere of socio-economic relations and the constitutional reorganization of the country. The joint content of these changes was the deprivation of the Federation of very important functions in the fields of socio-economic relations and the constitutional reorganization of the country and their transfer to the republics and provinces, thus redirecting the general line of development to strengthening federal units and their independence. To this end, the entire social structure of the republics and provinces was being developed.⁸ Constitutional amendments (1967-1971) made important changes in the structure of the Yugoslav federation. It was additionally weakened, its independence was limited and it was placed under the control of the republic and provincial authorities. The republics were treated as national states and “sovereign rights” began

⁷ Instead of “Federative People’s Republic of Yugoslavia”, “Socialist Federal Republic of Yugoslavia”.

⁸ “The 8th Congress of SKJ (League of Communists of Yugoslavia) in 1964 began the process of transforming the Yugoslav federation into a confederation, a unique Yugoslav economy into six, then eight national economies. The political top of each federal unit got a full monopoly of power over the entire economic and cultural life on its territory” (Marković, 1988, p. 136).

to be actualized in the provinces. The position and status of the Republic of Serbia and autonomous provinces in the Federation were fundamentally equal. The competencies of the federation were essentially narrowed, especially in the field of investment and legislation. It exercised certain functions as common interest, and some only on the basis of agreed attitudes of the republics and provinces. Changes were introduced in federal institutions. In addition to the President, the Presidency of the SFRY was established, as a collective head of state and the holder of a legislative and political initiative. Tito was the President of the Republic and the President of the Presidency of the SFRY. The position and competencies of the federal government and federal administrative bodies significantly changed. The federal bodies were formed on parity basis. In addition to the Yugoslav People's Army (YNA), 'republican armies' were also introduced in the form of territorial defense" (Bilandžić, 2006, p. 179). The territorial defense was placed under the control of the republic and provincial authorities, growing stronger with time and playing a decisive role in the breakdown of Yugoslavia, especially in Slovenia and Croatia.

Along with these constitutional changes, various processes and events took place in the Yugoslav public that were ultimately disintegrational.⁹ Maspok in Croatia played a very important role in this (Trbovich, 2008, p. 162), insisting on the specific culture of the Croats and demanding: the expulsion of the Serbian language from Croatia and the termination of work on the common vocabulary of the Serbo-Croatian language; the national bank and the introduction of Croatian money; Croatian army, independent of the YNA; and the Croatian Representation in the United Nations (Geert-Hinrich, 2007, p. 108). Maspok was created in the party top of Croatian Communists in co-operation with Matica Hrvatska and the leaders of the Ustasha movement from the emigration, and then gained great support from the Zagreb University and the press. Maspok was suppressed with great concessions to Croatian nationalism, especially through constitutional changes in 1974. Since then, "everything that is Yugoslav has been falling apart. There are still some authorities – the administration, the army, etc. - which must exist as long as there is a state" (Bilandžić, 2006, p. 141).

Parallel to these disintegrative events and processes, there were also serious warnings that pointed to the crisis in the country and the need to strengthen Yugoslavia (Bazić, 2003, pp. 152-157). These warnings were ignored, and secessionist processes forced the adoption of a new constitution (1974). Yugoslavia was *de facto* and *de jure* regulated by this constitution as a confederation whose end was already in sight. The provinces received even greater competencies, their right to veto the decisions of the Republic of Serbia in

⁹ The Macedonian Orthodox Church declared independence from the Serbian Orthodox Church (1967); in Bosnia and Herzegovina, the Central Committee of the League of Communists proclaimed the Muslims of different ethnic origin to be a separate nation, thereby gaining the status of a nation (1968); mass demonstrations of Albanian university and high school students broke out in Kosovo and Metohija and in Western Macedonia with demands for wider autonomy and teaching in Albanian (1968); the conflict between the Slovenian and the federal government over the allocation of an international road construction loan (*Road Affair*, 1969); the publication of the *Islamic Declaration* by Alija Izetbegović (1970), presenting the ideas of panislamism and Muslim revival, as well as propagating these ideas in Bosnia and Herzegovina; the mass nationalist and secessionist movement in Croatia, the so-called Maspok (1971).

the organs of the federation was particularly controversial. Therefore, “a division of Serbia into three parts proved to be a huge obstacle to its internal unity, a generator of tension and dissatisfaction” (Nakarada, 2008, p. 39). In the evolution of Yugoslav federalism, the path from an extremely centralist to a very decentralized type of federation was quickly overturned (Pašić, 1996, p. 82). The constitution generated many elements of the crisis in the country, dividing the political elite and the public into “constitutional defenders” and “constitutional reformers”, and in the 1980s it also generated the emergence of alternative concepts of exit from the crisis that led to the breakdown of Yugoslavia and the creation of independent states (Jović, 2003, pp. 325-413).

The influence of political emigration

In the process of Yugoslavia's breakdown, political emigration had a significant impact, especially the Serbian and Croatian ones. Political emigrants expressed their views and standpoints on many issues of the reorganization of Yugoslavia in their newspapers and journals which made their way to the motherland and influenced the formation of political opinions.

Serbian political emigration was created after the Second World War mainly from the refugee members of the Ravna Gora Movement and other political forces suppressed by the communist regime in Yugoslavia. It was an integral part of the overall Serbian emigration that lived in many countries of Europe, America and Australia (Kalabić, 1993). There were great differences and conflicts over political issues among Serbian emigrants. The only thing on which they were in agreement was the struggle against the communist regime in Yugoslavia. There were many ideas about the regulation of Yugoslavia - from advocating Yugoslavia as a type of state from the pre-war period, through its reorganization and the creation of the “Third Yugoslavia” to its disintegration and the restoration of the Serbian independent state (Kostić, 1992, pp. 232-243). After the constitutional changes (1974), the Serbian political emigration increased the criticism of the regime in the country over the consolidation of federal units and an increasingly unfavorable position of the Serbs, and a rapid collapse of Yugoslavia and communism was expected in the period after Tito's death. In the second half of the 1980s, it was easier for emigrant newspapers and journals to enter Yugoslavia, there was a growing cooperation of political emigration with certain Serbian intellectuals, of anti-communist and nationalist orientation, especially with writers who promoted their works and held lectures in emigrant clubs, such as Vuk Drašković and Vojislav Šešelj. On the other hand, there was a revalorization of right-wing ideologies, primarily monarchism and Chetniks, so that anti-communism and nationalism from Serbian political emigration soon found its way to political parties in Serbia, especially those founded by Drašković and Šešelj and played a major role in them.¹⁰ These parties and their leaders unambiguously emphasized their connection with the ideological heritage of the Serbian political emigration, which provided them with massive membership and a very significant influence in the political scene in Serbia, but also among the Serbs in Croatia and Bosnia and Herzegovina (Bazić, 2003, p. 232-253).

¹⁰ Serbian National Reconstruction, Serbian Freedom Movement, Serbian Chetnik Movement, Serbian Renewal Movement, Serbian Radical Party.

The Croatian political emigration, like the Serbian one, originated after the Second World War through the emigration of tens of thousands of members of the Ustasha regime and many individuals of anti-communist and nationalist orientation, emigrating from Yugoslavia to Argentina, Uruguay, Spain, USA, Canada, Australia and West Germany (Robionek, 2010; Tokić, 2012). Their main goal was to create an independent Croatian state, and their global plans were reduced to the anticipation of the war between the “democratic West” and the “communist East”, which would create an opportunity for the demolition of Yugoslavia and the restoration of the NDH (Independent State of Croatia) (Tokić, 2012, p. 10). With the arrival of younger people from the homeland, at the end of the 1950s and the beginning of the 1960s, Croatian postwar emigration grew stronger and developed a political stream whose ideals, besides free and sovereign Croatia, were a commitment to the democratic values of Western societies. They rejected totalitarianism and the idea rebuilding Croatian state through a global ideological conflict and advocated the promotion of Croatian culture and the political education of Croatian emigrants (Kušan, 2000, p. 8). In countries like Germany, where a growing number of “gastarbeiters” from Yugoslavia arrived, Luburić’s HNO (Croatian National Resistance) and HOP (Croatian Liberation Movement) created networks of assistance to Croatian gastarbeiters in finding places to stay and jobs, as well as obtaining various benefits, but at the same recruiting them for membership in these organizations (Tokić, 2009, p. 744). In addition, training for terrorist actions was also organized in Germany in order to obtain international support for Croatian struggle for statehood and to encourage a political upheaval in the country. During the 1980’s, the liberal-democratic part of the Croatian political emigration began to look into the violation of human rights in Yugoslavia, which was then an effective means of pressuring communist regimes in Europe. Thus, in the Western public and in their institutions, the right of Croats to national self-determination was emphasized as their collective human right (Meštrović, 2003, pp. 258). In addition, political emigration was trying to get closer to communist dissidents. This initially went slow due to a rather widespread attitude about the traitorous character of Croatian Partisans and Communists. However, dissidents of nationalist orientation, such as Franjo Tuđman, were getting increasingly accepted, which was best evidenced by the support Tuđman received during his trial in Yugoslavia in 1981 (Cvetković, 2009, p. 44). At the end of the 1980s, Tuđman’s reputation grew in Croatian emigration, where he gained great attention and popularity through a series of lectures and encounters. Soon, Tuđman’s party (Croatian Democratic Union, HDZ) gained great support. That is why prominent individuals and organizations from the entire ideological spectrum of Croatian political emigration, including those convicted of terrorist actions (Miro Barišić and Ludvig Pavlović), joined its ranks. Croatian political emigration was a significant ally to Tuđman and the HDZ in the breakdown of Yugoslavia.

A decade of trauma and the tragic end

After Tito’s death (1980), secessionist processes in Yugoslavia accelerated, which was greatly contributed by the great socio-economic crisis, the rebellion of Albanians in Kosovo and Metohija, and their massive violence against the citizens of Serbian

and other nationalities, which in turn caused the protests of the Serbs. Tito's departure was first felt in the crisis and blockade in the Presidency of the SFRY, as well as other federal bodies. In an attempt to initiate the process of resolving the crisis, the federal government adopted various economic recovery programs.¹¹ There were great expectations regarding these programs, but they were not up to the crisis which was increasingly taking power, nor had they really received support from the republican and provincial elites. At the end of 1988, changes were made to the Constitution of the SFRY, which to some extent expanded the competencies of the federation. The principles of constituting the federation were not changed, nor was the principle of consensus in decision-making. These changes were publicly characterized as "cosmetic changes in the Constitution" because they were not sufficient to overcome the crisis, nor was there a sincere intention or will to redefine and regulate Yugoslavia as an efficient and rational state. That is why the federal authorities were increasingly weakening and losing their authority, and the republican and provincial levels became more and more powerful.

The crisis was most prominent in Serbia. In addition to economic and social indicators, it was particularly expressed in the blockade of Serbian interests in federal bodies by the provinces and in the dramatic events in Kosovo and Metohija that Serbia could not solve on its own. That is why protests and the radicalization of the political public emerged in Serbia as well. The Serbian Academy of Science and Arts tried to evaluate the situation in the country and offer a solution for ending the crisis (Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts, 1986), which was condemned by the political elites and part of the political public, especially in Croatia and Slovenia. In Serbia, soon there was a change in party leadership (8th Plenary Session of the Central Committee of the League of Communists of Serbia, 1987), where Slobodan Milošević took over the leadership position and adopted a more radical attitude towards political issues in the country, especially towards Kosovo and Metohija (Antonić, 2015, pp. 30-34). This also generated changes in party and state leadership at all levels, as well as major changes in Serbian politics. Particular attention was paid to constitutional changes, ended with the adoption of a new Constitution (1990). With this Constitution, the provinces lost the attributes of statehood and were reduced to a form of territorial autonomies. That is why "the new Constitution of Serbia has radically abolished all the mentioned anomalies of hypertrophied autonomy" (Pašić, 1996, p. 127). In these processes, Yugoslavia was not disputed, nor its federal regulation. Efforts to preserve and strengthen Yugoslavia were emphasized at every opportunity.¹²

At the same time, in Slovenia and Croatia, and then in other republics, various activities were being actively taken in order to create independent states within the existing

¹¹ The most famous were: Stability Program of the Kraigher Commission (1981); Long-Term Economic Stabilization Program of Milka Planinc (1982), the President of the Federal Government; and the Program of Ante Marković (1989), President of the Federal Government.

¹² Thus, Slobodan Milošević, the President of the Republic of Serbia, in his speech in Bor (November 1, 1990) emphasized: "Serbia is for Yugoslavia as a federal union, because the progressive forces in Serbia are convinced that Yugoslavia as a federal state is in the interest of the majority of Yugoslav citizens" (Milošević, 2008, p. 68).

borders of the republics. In Slovenia, a discussion on interethnic relations in Yugoslavia was initiated, where Slovenian intellectuals emphasized that Slovenes were in a bad position in Yugoslavia and that it should be reorganized “in accordance with their interests or that they should break away from it” (Stanišić, 1998, p. 132). At the beginning of 1987, the Slovenian national program was published, in which the idea of secession was more strongly emphasized (Jović, 2003, pp. 424-437). In Croatia, the idea of an independent Croatian state stood out on a neo-Ustasha platform. These ideas were mostly propagated by political emigrants and former communist dissidents led by Tudjman. In Bosnia and Herzegovina, the “Islamic Declaration” of Alija Izetbegović was being actualized, becoming a political platform for the creation of a Muslim state in the territory of Bosnia and Herzegovina. In Macedonia, separatist forces were also gaining momentum, especially the pro-Bulgarian (VMRO) and Albanian national communities. This caused the crisis to intensify, and with it, the inter-republican, inter-ethnic and religious conflicts. The war was increasingly in sight.

Until 1990, there was a commitment to preserve Yugoslavia, because “the vast majority supported the preservation of the federation” (Chomsky, 2018, p. 75). However, in early 1990, the process of the breakdown of Yugoslavia entered the final stage. At that time, first the Slovenian party delegation left the Fourteenth Special Congress of the League of Communists of Yugoslavia (22.01.1990), and then the Croatian one, because the request of Slovenian communists for their independence or confederal relationship in the League of Communists of Yugoslavia (SKJ) was not accepted (Gudac and Djordjević, 1999, p. 265). With these radical and ultimate political moves, the crisis in the SKJ was so intensified that there was no other exit from the crisis but the disintegration. This congress was only the last act of a longstanding political drama. Also, the Presidency of the SFRY was mixed and divided. Some were for preserving Yugoslavia, and others were for its disintegration at all costs, which soon came to light.¹³ These others were in the majority, so the head of state abolished its own state. This was unambiguously confirmed by the President of the SFRY Presidency, Stjepan Mesić: “I think that I have completed the task and Yugoslavia no longer exists” (Mesić, 1991).

Conclusions

The causes that have affected the disintegration of Yugoslavia were numerous and deep in the past, internal and external in nature. Among them, the motives and interests of the peoples who united and created the Yugoslav state are of particular importance. The Serbs saw Yugoslavia as a homogeneous country in which they would live together with other nations; while the Croats and Slovenes accepted it as a temporary solution and strived for federal organization, and the creation of independent states. Such tendencies determined the conflicts related to socio-political regulation, reflected in the disagreements of political elites regarding the adoption of the first constitution of a common state. Socio-political regulation was a current topic in different situations

¹³ The culmination of discord and division in the Presidency of the SFRY was reached at the session of the Supreme Command of the Armed Forces (March 12-15, 1991) when a majority needed to introduce a state of emergency that would prevent the breakdown of the country and the outbreak of civil war was not reached (Jović, 2016, p. -56).

throughout the time of Yugoslavia's existence. This main cause complemented other causes, such as: the strengthening of nationalism and separatism, various socio-economic factors, the influence of great powers, political emigration, and others. These causes generated different phenomena, events and processes in specific situations in the country, but often also under the influence of global political and geo-strategic processes in Europe and the world.

The issue of socio-political regulation continually produced conflicts in the country and political emigration, especially in times of constitutional change. It generated political crises and encouraged various ideas about the reorganization of Yugoslavia, as well as its demolition and the creation of independent national states. Some historical events with far-reaching consequences had a significant role in this, such as: the KPJ Dresden Congress, which required the demolition of Yugoslavia and the creation of national states; Cvetković-Maček Agreement, which "solved Croatian issue" asymmetrically; the Second Session of AVNOJ, when the Yugoslav state was regulated as a federation, with demarcation between the republics; as well as the 1974 Constitution of the SFRY, according to which Yugoslavia was organized as a confederation whose end was already evident, which enabled the republics to move more resolutely towards the creation of autonomous states. At the same time, in the Yugoslav political emigration, apart from the struggle against the communist regime in the homeland, the issue of the socio-political reorganization of Yugoslavia was dominant. The Serbian emigration advocated mainly for the creation of the "Third Yugoslavia", regulated on monarchist principles; and the Croatian one advocated for an independent Croatian state. These ideas had a major impact on the formation of the opposition in the country and were embedded in the programs of political parties in the late 1980s which advocated a radical reorganization or a demolition of socialist Yugoslavia. After Tito's death, there was a culmination of the socio-economic and political crisis which accelerated the disintegration process. The political elites that led the country were not in agreement as to how to solve the crisis and with regards to the socio-political reorganization of the country, so that by their activity or inactivity, as well as through the influence of international factors, they directly contributed to the breakdown of Yugoslavia.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Antonić, S. (2015). *It's Not Over Yet: Milošević*. Beograd: Vukotić Media [In Serbian]
- Bazić, J. (2003). *The Serbian Issue : Political Conceptions of the Serbian National Issue*. Beograd: Službeni list Srbije i Crne Gore [In Serbian]
- Bilandžić D. (2006). *History up close : Memoaris of 1945-2005*. Zagreb: Prometej [In Croatin]
- Baudson, G. (1993). *The Europe of fools or the destruction of Yugoslavia*. Beograd: Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije [In Serbian]

- Chomsky, N. (2018). *Yugoslavia : Peace, War, and Dissolution*. Beograd: Samizdat [In Serbian]
- Cvetković, S. (2009). Political Propaganda of Yugoslav Political Emigration in the West 1945-1985. *Hereticus*, VII, 4, 41-68. [In Serbian]
- Dimić, Lj. (2001). *The History of Serbian Statehood : Serbs in u Yugoslavia*. knj. 3. Novi Sad: SANU - Ogranak u Novom Sadu [In Serbian]
- Geert-Hinrich, A. (2007). *Diplomacy on the Edge : Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conferences on Yugoslavia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press
- Gudac, Ž., Đorđević, M. (1999). *The Political History of XIX i XX Century - Global and National*. Beograd: Fakultet političkih nauka [In Serbian]
- Jović, B. (2016). *How Serbs Lost a Century : The Tragic Fate of Serbs in the Common State*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Jović, D. (2003). *Yugoslavia - The State That Died Out : Rise, Crisis and Fall of the Forth Yugoslavia (1974-1990)*. Beograd: Samizdat B92 [In Serbian]
- Kalabić, R. (1993). *Additions to the History of Serbian Emigration (1830-1992)*. Beograd: „Žarkovo” [In Serbian]
- Kardelj, E. (1973). *The Development of Slovenian National Question*. Beograd: IC Komunist [In Serbian]
- Kostić, L. (1992). Proposal for the Territorial Division of a Third Yugoslavia. In: D. Subotić (ed) *Unextinguished Serbdom : Additions to the History of Serbian Emigration. 1945-1990*, (232-243). Beograd: Dosije [In Serbian]
- Kušan, J. (2000). *The Battle for a New Croatia*. Rijeka: Otokar Keršovani [In Croatin]
- Marković, M. (1988). Yugoslavian Crisis and the National Question. *Gledišta*, XXIX (3-4), 129-160. [In Serbian]
- Mesić, S. (1991). *Speech in the Croation assembly*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=XD65o5Q4cF4> (05.12.2018). [In Croatin]
- Meštrović, M. (2003). *In the Whirlwind of Croatian Politics : Remarks of Pera Zlatar*. Zagreb: Golden marketing [In Croatin]
- Milošević, S. (2008). *Addition to the History of the Twentieth Century*. Beograd: Treći milenijum [In Serbian]
- Nakarada, R. (2008). *Distintegration of Yugoslavia - Problems of Diagnosing, Confronting, Transcending*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Nikolić, K. (2008). Serbian 20th Century - The Century of Lost History, *Istorija 20. veka* XXVI (2), 475-539. [In Serbian]
- Pašić, N. (1996). *The Historical Fiasco of Monoorganized Systems of Hierarchy -the Years of Collapse (1987-1992)*. Beograd: Fakultet političkih nauka [In Serbian]
- Petranović, B., Zečević, M. (1991). *The Agony of Two Yugoslavias*. Beograd: Zaslón [In Serbian]
- Robionek, B. (2010). *Croatian Political Refugees and the Western Allies: A Documented History*. Berlin: OEZ Verlag
- Stanišić, M. (1998). *Slovenians and Yugoslavia*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Stojanović, S. (2006). *The Collapse of Communism and the Destruction of Yugoslavia*. Beograd: Zavod za udžbenike [In Serbian]

- Tokić, N. M. (2009). Landscapes of Conflict: Unity and Disunity in Post-Second World War Croatian Emigre' Separatism. *European Review of History*, 16 (5). 739-753.
- Trbovich, S. A. (2008). *A Legal Geography of Yugoslavia's Disintegration*. Oxford: University Press
- Šuvaković, U. (2012). The Destruction of Yugoslavia and Neocolonial Position of Newly Formed States in Former Yugoslav Area. In: Ž. Đurić, M. Knežević, M. Jovanović (eds) *The Destruction of Yugoslavia*, 141-179. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]